

Niğde
Sungur Ağa
Cami
ve Türbesi ile
Sokullu
Mehmed Paşa
Bedesteni (sağda)

çen Bor nahiye yapılarak Niğde kazasına bağlandı. 992'de (1584) Anduğu kazası lağvedilerek Bor kazasına tahvil edildi. Ortaköy nahiyesinin ismi değiştirilip Anduğu yapıldı ve Şücaeddin nahiyesiyle birlikte yeni ihdas edilen Bor kazasına nakledildi. Ayrıca daha önce nahiye olarak Develi-Karahisar kazasına bağlı bulunan Develi bir takım cemaatlerin iskânı sonrasında köylerin artması üzerine kazaya dönüştürüldü. Bunlara ilâveten Karmelek Cemaati'nin iskânı sonrasında oluşan yeni köyler bir nahiye haline getirilip Niğde kazasına bağlandı. Bu son düzenleme ile Niğde sancağı beş kaza ve bunlara bağlı on nahieden meydana gelmiş oluyordu. 1840 yılında Konya eyaletine bağlı bir muhassıllık olarak görünen Niğde 1847 tarihli idarî taksimatta Nevşehir livâsı içerisinde yer almaktadır. 1849'da yeniden sancak statüsüne yükselen şehir 1887 tarihinde altı kazadan oluşmaktaydı (Niğde merkez, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Bor ve Hamidiye / Ulukışla). 1900 tarihli *Konya Vilâyeti Salnâmesi*'nde bu kazalara Arabsun (Gülşehir) kazası da eklenmiş görünmektedir. 1903 sonrasında Maden (Çamardı) kazası ilâve edilmiş, Hamidiye kazasının ismi yeniden eski ismi olan Şücaeddin olarak değiştirilmiştir. II. Meşrutiyet devrinde bağımsız sancak konumuna getirilen Niğde, Cumhuriyet döneminde il olmuştur.

Bugünkü Niğde, kalesinin bulunduğu tepenin çevresi ve bu tepenin eteklerindeki düzlük alanda yayılmaktadır. Ticaret, eğitim, yönetim ve kültür işlevlerinin toplandığı bir iş merkezi özelliği gösterir. Şehir 1970'lerden sonra yeni mahalle alanlarıyla gelişme kaydetmiştir. 1970'te şehrin nüfusu 30.000'i bulmazken 1990'da 50.000'i aşmış, 2000 yılında 78.088'e ulaşmıştır. 1992'de Niğde'de bir üniversite kurulmuştur. Niğde şehrinin merkez olduğu Niğde ili Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Kon-

ya, İçel ve Adana illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Altunhisar, Bor, Çamardı, Çiftlik ve Ulukışla adlı beş ilçeye ayrılır. 7352 km² genişliğindeki Niğde ilinin sınırları içinde 2000 yılı nüfus sayımının sonuçlarına göre 348.081 kişi yaşıyordu, nüfus yoğunluğu ise kırk yedi idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2005 yılı istatistiklerine göre Niğde'de il ve ilçe merkezlerinde 109, kasabalarda 106 ve köylerde 133 olmak üzere toplam 348 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise 49'dur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 32, 40, 42, 46, 387, 455, 1085; TK, TD, nr. 135, 564, 565, 584; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, V, 350; İbn Bîbî, *el-Evâmîrû'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 41, 139, 434; II, 152, 165-166, 202; Aksarâfi, *Müsameretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 56, 78-81; Müstevfi, *Nüzhetu'l-kulûb* (Strange), s. 97, 99; İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 415; Âşıkpaşazâde, *Tarih* (Atsız), s. 140, 151; Matrakçı Nasuh, *Sefer-i İrâkeyn*, vr. 18; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1279, I, 517, 550; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 617; *Konya Vilâyeti Salnâmesi*: sene H. 1286, 1304, 1310, 1317, 1332; Cuinet, I, 839 vd.; Zeki Oral, *Niğde Tarihi Tetkiklerinden Hudavend Hatun Türbesi ve Hayatı*, Niğde 1939, s. 10-15; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 2, 91, 106, 108, 401-402; a.mlf., *Anadolu Beylikleri*, s. 15-20, 36, 211; a.mlf., "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfıyesi", VD, II (1942), s. 45-80; a.mlf., "Eretna", İA, IV, 309; A. Galanti, *Niğde ve Bor Tarihi*, İstanbul 1951; Feridun Nâfiz Uzluk, *Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, tür.yer.; A. Gabriel, *Niğde Türk Anıtları* (trc. Ahmed Akif Tütenk), Ankara 1962, s. 17; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 144, 155, ayrıca bk. İndeks; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 67, 234, 295-297, 306, 339-342, 476-477, 621, 628, 688; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Ankara 1977, I, 94, 97, 146, 336; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 122, 239, 280-281, 297, 329; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1989, II, 15-20, 60-

62, 111-112, 157-159, 165-167, 187-189, 199; Mustafa Oflaz, 16. Yüzyılda Niğde Sancağı (doktora tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmed Hayri, *Türkiye'nin Sıhhiye-i İctimai Coğrafyası: Niğde Sancağı* (haz. İlhan Gedik), Niğde 1994; Kemal Göde, *Eratnalar: 1327-1381*, Ankara 1994, bk. İndeks; İlhan Gedik, 20. Yüzyıl Başlarında Niğde, Niğde 1996; Faruk Yılmaz, *İlkçağ'dan Günümüze Niğde Tarihi*, Niğde 1999; Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara 2001; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 91-92, 116-117; Besim Darkot, "Niğde", İA, IX, 253-256; P. Wittek, "Niğde", *El²* (İng.), VIII, 15-16.

MUSTAFA OFLAZ

□ MİMARİ. Niğde'nin şehir olarak gelişmesi Anadolu Selçukluları'ndan itibaren başlamıştır. Türkler'in Bizanslılar'dan aldığı şehirde mimari mirasın ne olduğu konusunda bilgi yoktur. Şehir merkezinde Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Eretna, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerine ait bir kale, on altı cami ve mescid, bir medrese, bir dergâh, on bir türbe, iki han, bir bedesten, iki hamam, dokuz çeşme ve bir saat kulesi mevcuttur. Anadolu Selçukluları devrinde Niğde'nin sur içinde geliştiği anlaşılmaktadır. İlhanlılar devrinden itibaren şehirleşmenin sur dışına taşıdığı görülür. Eretna ve Karamanoğulları dönemlerinde de şehirleşmenin kale çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Niğde Osmanlı topraklarına katılınca şehir tamamen sur dışına çıkarak kendine has bir yapı düzeni oluşturmuştur.

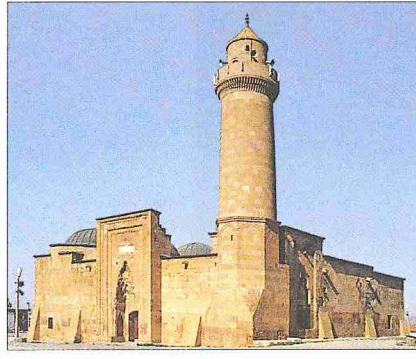
Kale şehre hâkim olan tepenin üzerine inşa edilmiştir. Kalenin ilk kuruluşu muhtemelen IX. yüzyılda Bizanslılar zamanında olmuştur. Esas şeklini ise Anadolu Selçuklu hükümdarları II. Kılıçarslan, II. Rükneddin Süleyman Şah ve I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde almıştır. Arazinin topografik durumuna uygun eğimli bir alan üzerine yapıldığından kale dıştan bakılınca doğu ve batı taraflarından üç katlı görünüm sergilemektedir. Kalenin yer aldığı tepe, bugünkü kalıntılardan anlaşıldığına göre önceden en dıştan burçlarla desteklenen surlarla kuşatılmış, tepenin en yüksek kısmı olan kuzey tarafa ise iç kale yapılmıştır. Dış surların kuşattığı alan oval biçimine yakın olup kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu yaklaşık 400 m., doğu-batı doğrultusunda genişliği 110-201 m. arasında değişmektedir. Bu eserden iç kale kısmen günümüze gelmiş, şehri kuşatan dış surlardan ise birkaç burç ve duvar parçası ayakta kalabilmiştir. Dış surların altında kaç burçla desteklendiği bilinmemekte, Matrakçı Nasuh'un minyatürün-

de dış surda yirmi iki burç görülmektedir. Bugün kaleye giriş güney cephesinde yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Kalede iç kale, Alâeddin Camii, Hatiroğlu Çeşmesi ve Rahmaniye Camii ile Alâeddin mahallesi bulunmaktadır.

İç kale dıştan çarpık planlı ve dört yandan burçlarla desteklenen surla kuşatılmıştır. Batı ve kuzey tarafında yer alan sur ve burçlar yıkılmış olup doğu ve güney cephelerindeki toplam yedi burç zamanımıza kadar gelmiştir. Güneybatı köşesindeki burcun yarısı yıkılıp içi doldurularak üzerine saat kulesi yapılmıştır. Sadece güney cephesindeki ana burç ile bitişiğindeki iki burcun içindeki ahşap katlar kısmen günümüze intikal etmiştir. Burçlara ulaşımı sağlayan sur duvarları kalın inşa edilmiş, fakat bunların mazgallı duvar korkulukları bugüne kadar gelmemiştir. Güney cephesindeki ana burcun doğu yüzüne üç dilimli taca sahip siren figürü işlenmiştir. Niğde Müzesi'nde kaleye ait 814 (1411-12) tarihli tamir kitâbesi bulunmaktadır.

Murad Paşa Külliyesi (1072/1661-62) camii, türbe, han, hamam ve çeşmeden oluşmaktadır. Ayrıca 1 Cemâziyelevvel 1081 (16 Eylül 1670) tarihli vakfiyeden külliyeinin medrese ve muallimhâneye de sahip olduğu öğrenilmektedir. Külliye elemanlarından çeşme hariç diğerlerinin Murad Paşa tarafından XVII. yüzyılın ortalarına doğru inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Külliyeinin merkezini oluşturan caminin harim kısmı enine dikdörtgen planlı olup yanlarda atılan ikişer sivri kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Mihrap önü ile doğu kısmı birer büyük kubbeyle, batı kısmı ise arka arkaya iki küçük kubbeyle kapatılmıştır. Caminin kuzeybatı köşesine yerleştirilen ve harimin kuzeybatı tarafındaki sivri kemerli açıklıktan girilen türbe içten kare, dıştan sekizgen plana sahiptir. Yapı alttan tromplu kubbeyle, üstten pramidal külâhla örtülmüştür. Han yan yana beşik tonoz örtülü iki nef halinde düzenlenmiş tek katlı bir yapıdır. Hamam soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve sıcaklığa bitişik su deposu ile külhandan oluşur. Tromplu kubbe ile örtülen sıcaklık bölümü kare planlı olup güneyinde bir halvet hücresi mevcuttur.

Camiler ve Mescidler. Alâeddin Camii (620/1223), mihraba dik üç nefli gibi düzenlenen yapıda mihrap önü yan yana üç kubbe ile enine bir nef şeklinde ele alınmıştır (bk. ALÂEDDİN CAMİİ). Sungur Ağa Camii (735/1335 yılı civarı) İlhanlılar'ın Niğde valisi Sungur Ağa tarafından yaptırılmış olup mihraba dik beş nefli bir yapıdır

Alâeddin Camii – Niğde

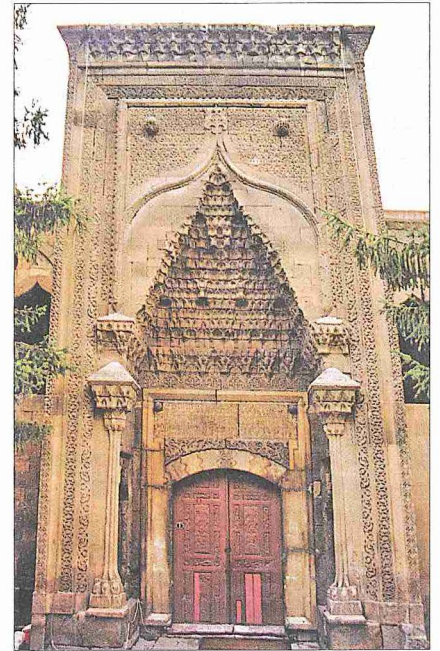
(bk. SUGUR AĞA CAMİİ ve TÜRBEİ). Kible Mescidi (928-992/1522-1584) pandantifli kubbeli harim kısmından ibarettir. Dışarı (Çelebi Hüsâmeddin) Camii'ni (XVI. yüzyıl) Hüsâmeddin Ağa inşa ettirmiştir. Yapı pandantifli kubbeli harim, üç kubbeli son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesinde yer alan tek şerefeli minareden oluşur. Hacı Hasan tarafından yaptırılan Kığılı (Pazar) Camii (1106/1694-95), tromplu kubbeli harimle kuzeydoğu köşesine yerleştirilen tek şerefeli minareden meydana gelir. Harim doğu cephesinden sivri kemerle orta mekâna açılan eyvanla genişletilmiştir. Niğde'de günümüze gelen on altı camiden on tanesi ahşap tavanlıdır. Dârüzzikir Mescidi (XV. yüzyılın başı), Şah Mescidi (XV. yüzyılın ilk yarısı), Hanım Camii (856/1452), Sır Ali Mescidi (1124/1712 yılı civarı) ve Cullaz Mescidi'nde (bugünkü yapı 1176/1762-63, ilk yapı muhtemelen XV. yüzyıl) ahşap tavanlar sivri kemerler yardımıyla taş ve mermer sütunlara oturtulmuştur. Dârüzzikir Mescidi iki sıra sütunla mihraba paralel üç nef, diğerleri tek sıra sütunla iki nef ayrılmıştır. Hanım Camii Hacı Dursun tarafından, Cullaz Mescidi Hacı Osman Seyyid ve Hacı Ömer Seyyid tarafından yaptırılmıştır. Niğde'de bu tip camiler ilk defa Karamanoğulları Beyliği döneminde inşa edilmiştir. Ayrıca bu özellikteki camiler, Anadolu Selçuklu ve diğer beyliklerin mimarilerinde de görülür. Eskiciler Mescidi (816/1413), Hacı Mahmud tarafından inşa edilmiş olup ahşap tavanlı camiler grubuna girer. Harim kısmı ortada mukarnas başlıklı iki ahşap sütuna, yanlarda duvarlara oturan iki ana kirişle mihraba dik üç nef ayrılmıştır. Günümüze kadar gelen izlerden, ahşap sütun ve başlıkları ile tavanın tamamen ka-

lem işi tekniğinde çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerle süslendiği anlaşılmaktadır. Abdurrahman Paşa'nın inşa ettirdiği Rahmaniye Camii (1160/1747), Dört Ayak (Künkbaşı) Camii (1178/1764-65), Kemâlî Ümmî Mescidi (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı) ve Fesleğen Camii'nin (ilk yapı muhtemelen XVII. yüzyıl) harimleri doğrudan duvarlara oturan düz ahşap tavanla örtülmüştür. Ahşap tavanlı cami ve mescidlerde son cemaat yeri sadece Eskiciler Mescidi, Rahmaniye Camii ve Dört Ayak Camii'nde mevcuttur; son cemaat yerleri üçer sivri kemer gözlüdür. Ayrıca Hanım Camii, Rahmaniye Camii, Şah Mescidi, Sır Ali Camii, Dört Ayak Camii ve Fesleğen Camii'nde tek şerefeli minarelere yer verilmiştir; bunlardan ilk iki yapı hariç diğerleri sonradan inşa edilmiştir.

Medrese. Niğde'de günümüze kadar sadece, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in oğlu Ali Bey tarafından yaptırılan Akmedrese (812/1409-10) gelmiştir. Dıştan 21,80 x 24,50 m. ölçülerinde olan yapı açık avlulu, eyvanlı ve iki katlı medreseler grubuna girer (bk. AKMEDRESE).

Dergâh. Zamanımıza ulaşan Esen Bey Dergâhı (884/1479-80) Hacı Hamza tarafından inşa edilmiştir. Dergâh mescidle buna bitişik mekândan oluşur ve Esen Bey

Akmedrese'nin taçkapısı

Türbesi'nin batı duvarından istifade edilerek yapılmıştır. Mescidle doğu tarafındaki mekân ahşap kirişlemeli düz toprak damla örtülmüş, 3,10 x 4,20 m. ölçülerindeki yapının içinde ocak ve dolap nişlerine yer verilmiştir.

Türbeler ve Kümbetler. Şehirde mevcut olan türbeler farklı planlarda ele alınmış olup tek katlı yapılmıştır. Gündoğdu Türbesi'nde (745/1344 yılı civarı) kare gövdenin köşeleri üst kısımda üçer üçgenle pahlanarak on iki kenarlı kısa bir kasnak oluşturulmuştur. Yapı içten tromplu kubbeye, üstten onikigen piramit külâhla örtülmüştür. Esen Bey Türbesi (XV. yüzyılın ilk yarısı) ve Kemâlî Ümmî Türbesi de (880/1475-76 yılı civarı) kare planlı olup tromplu kubbeye örtülmüştür. Kemâlî Ümmî Türbesi'nin doğu cephesine sonradan mescid yapılmıştır. Kesikbaş Türbesi (XVI. yüzyıl) ve Sır Ali Türbesi (1124/1712 yılı civarı) dikdörtgen planlı ve düz ahşap tavanlıdır. Sır Ali Türbesi'nin planı biraz çarpık olup bitişigindeki camiyle organik bir bütünlük arz etmektedir. Şeref Ali Türbesi (1865) Hacı Said Paşa tarafından inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı yapı iki birimden oluşmaktadır. Giriş bölümü alttan tromplu kubbeye, üstten piramidal külâhla örtülerek Selçuklu geleneği devam ettirilmiştir. Geniş sivri kemerli açıklıkla geçilen ikinci bölüm ise mescid olarak düzenlenmiş ve beşik tonozla kapatılmıştır; kible duva-

rında küçük bir mihrap bulunmaktadır. Hudâvend Hatun Kümbeti ile (712/1312) Sungur Ağa Türbesi'nde (735/1335 yılı civarı) sekizgen planlı gövde üstte onaltıgene dönüşür. İçten kubbe, dıştan piramidal külâhlı yapılar tek katlı inşa edilmiştir. Hudâvend Hatun Kümbeti oldukça zengin figürlü, bitkisel ve geometrik süslemeleriyle dikkati çeker (bk. HUDÂVEND HATUN KÜMBETİ). Sungur Ağa Türbesi, süslemeleri dışında mimari form bakımından Hudâvend Hatun Kümbeti örnek alınarak sekizgen planda yapılmıştır; bitişigindeki cami ile organik bütünlük oluşturur. Şah Süleyman Türbesi (XIV. yüzyılın ikinci yarısı) eyvan tipi türbeler grubuna girer. 1931'de yıkılan Beylerbeyi Türbesi de (725/1325) bu plan şemasında inşa edilmiş olup her iki yapı tek katlıdır. Şah Süleyman Türbesi dikdörtgen, Beylerbeyi Türbesi kare planlıdır ve beşik tonozlarla örtülmüştür. Şehirde baldaken tipinde sadece Dört Ayak Türbesi (1178/1764-65 yılı civarı) inşa edilmiştir. Kare planlı yapı, "L" biçimindeki dört pâyeye üzerine sivri kemerler yardımıyla oturan pandantifli kubbeyle örtülmüştür.

Bedesten ve Hanlar. Murad Paşa Külliyesi'ndeki handan başka şehirde iki han daha vardır. Sokullu Mehmed Paşa Bedestenini denilen yapı esasında bir araştırmadır (982/1574 yılı civarı). Bina, bu türe giren yapıların en uzunlarından biri olup dıştan yaklaşık 14,70 x 76,50 m. ölçülerindedir. Yapı kuzey, güney ve doğu cephelerinde açılan birer kapı, kuzey ve güney cephelerinde birer dükkânla iç mekânda boydan boya uzanan beşik tonozlu sokağın iki tarafına karşılıklı yerleştirilen toplam kırk sekiz dükkân ve dört hücreden oluşur. Bütün mekânlar sivri beşik tonozla kapatılmıştır. Sarı Han (758/1357), Eretna Beyliği döneminde Hacı Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Yapı tek katlı ve tek nefli düzenlenerek ön mekâna yer verilmiştir. 7,40 x 19,40 m. ölçülerindeki iç mekân boydan boya sivri beşik tonozla kapatılmıştır.

Hamamlar. Şehirde Murad Paşa Külliyesi'ndeki hamamdan başka bir hamam daha vardır. Çarşı Hamamı (XVII. yüzyıl) dört eyvanlı ve köşe hücreli hamamlar grubuna girer. Yapı soyunmalık, ılık, sıcaklık ve halvetleriyle sıcaklığa bitişik su deposu ve külhandan oluşur. Sıcaklık bölümü, kubbeli merkezî bir mekân etrafında aksiyal olarak tertiplenmiş eyvanlarla köşe halvetlerinden meydana gelir.

Çeşmeler. Niğde'de zamanımıza toplam dokuz çeşme ulaşmıştır. Bunlar Hatiroğlu

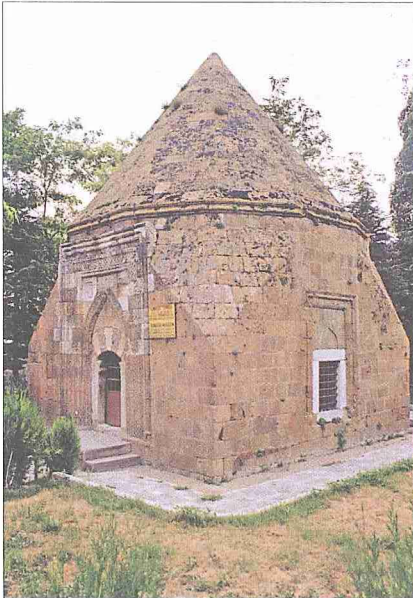
(666/1267-68), Kible Mescidi (1522-1584), Murad Paşa (1122/1710), Sır Ali (1124/1712), Cullaz (XVIII. yüzyılın ilk yarısı), Nalbantlar (1177/1763-64), Dört Ayak (1178/1764-65), Mühürücü (1238/1822-23) ve Kaymakam (1238/1822-23) çeşmeleridir. Hatiroğlu Çeşmesi, Anadolu Selçukluları'ndan günümüze intikal eden birkaç çeşmeden biri olduğu için önemlidir. Hatiroğlu Çeşmesi Hatiroğlu Mesud, Murad Paşa Çeşmesi Abdülgafur Paşa, Dört Ayak Çeşmesi Ebûbekir Ağa, Mühürücü Çeşmesi Seyyid Hâfız Ağa ve Kaymakam Çeşmesi Kaymakam Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Hatiroğlu Çeşmesi'nin ön kısmı yuvarlak kemerli, diğerleri sivri kemerli niş halinde düzenlenmiş ve özellikle Murad Paşa, Sır Ali, Cullaz ve Mühürücü çeşmelerinde ana nişler oldukça derin tutulmuştur. Nişlerin derin tutulması bölgesel bir özelliktir. Kible Mescidi, Dört Ayak ve Kaymakam çeşmeleri dışında diğerlerinin arka tarafında önceden birer su deposu olduğu, fakat sonradan yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Saat Kulesi. XIX. yüzyılın sonlarında ve ya II. Abdülhamid'in yirmi beşinci senesine istinaden 1319'da (1901-1902) yapılmış olduğu sanılmaktadır. İç kalenin güneybatı köşesindeki burcun yarısı yıkılıp içi doldurularak üstüne inşa edilmiştir. Minare biçimini andıracak şekilde yapılan ve dört bölümden oluşan kule burçtan itibaren yaklaşık 20 m. yüksekliğindedir ve alttan yukarıya doğru hafifçe incelmektedir. Kaside ve gövde ongen planlıdır. Yapı halen fonksiyonunu sürdürmektedir. Kaynaklarda ayrıca elli dokuz cami ve mescid, sekiz medrese, iki imaret, bir türbe, on dört tekke ve zâviye, iki han ve bir bedestenin ismi tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 617; P. Lucas, *Deuxième voyage*, Paris 1712, I, 182; Cuinet, I, 835-841; Mehmed Hayri, *Türkiye'nin Sıhhi İktimai Coğrafyası: Niğde Sancağı*, Ankara 1922; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, I, 105-151; a.mlf., *Niğde Türk Anıtları* (trc. Ahmed Akif Tütenek), Ankara 1962; Halil Edhem, *Niğde Kılavuzu*, İstanbul 1936; E. Diez v.dğr., *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 158-176; A. Galanti, *Niğde ve Bor Tarihi*, İstanbul 1951; Ali Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul 1958, s. 32; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, I, 264-266; K. Otto-Dorn, "Darstellungen des Turca-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst", *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens*, İstanbul 1963, s. 148; *Cumhuriyet'in 50. Yılında Niğde İl Yıllığı*, Ankara 1973; Ömür Bakrer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976, tür.yer.; Oktay Aslanapa, *Türk Sa-*

Gündoğdu Türbesi - Niğde

nati, İstanbul 1984, II, 43-45, 186, 201; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989, s. 238-243; Mustafa Oflaz, *16. Yüzyılda Niğde Sancağı* (doktora tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum 1993, s. 92-94; Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara 1994, s. 33; Hakkı Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 174-182; İlhan Gedik, *20. Yüzyıl Başlarında Niğde*, Niğde 1996; Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Cami ve Mescitler*, Ankara 2000; Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara 2001; M. Zeki Oral, "Niğde Tarihi: Alâeddin-Ak Medrese", *Akpınar*, I/11, Niğde 1935, s. 4-10; a.mlf., "Selçuk Sanatına Ait Bir Şaheser: Hüda-vend Türbesi", a.e., IV/39 (1939), s. 1-16; Ali Saim Ülgen, "Niğde'de Ak Medrese", *VD*, II (1942), s. 81-82; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karamanoğlu Ali Bey Vakfıyesi", a.e., II (1942), s. 45-80; Gönül Öney, "Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları", *TTK Belleten*, XXXI/122 (1967), s. 143-167; Hüdavendigâr Akmaydalı, "Niğde Sungur Bey Camii", *VD*, XIX (1985), s. 151-153; Besim Darkot, "Niğde", *İA*, IX, 255-256; "Niğde", *YA*, VIII, 6146-6216.

MEHMET ÖZKARCI

NİHÂVEND

(نِهَوَند)

İran'da tarihî bir şehir.

İran'ın batısında Hemedan şehrinin 60 km. kadar güneyinde Gâmâsâb (Gâmesiyâb) suyunun bir kolu üzerinde denizden 1790 m. yüksekte kurulmuştur. İran'ın batısındaki Kırmanşah'ı, ülkenin merkezî kesimindeki İsfahan'a bağlayan yol üzerinde bulunması şehrin önemini artırır. Tarihi antik çağlara kadar inen şehir Sâsânîler devrinde önemli bir merkez halini almış ve yönetimi Kârin ailesine verilmiştir. Bu dönemde şehirde bir âteşkede bulunduğu belirtilmektedir. Ortaçağ kaynaklarında Cîbâl bölgesine bağlı bir yerleşim yeri olarak zikredilen Nihâvend'in polo oyunu sopalılarının imal edildiği söğüt ağaçları, ta-butlara güzel kokması için konulan karniş-ları, mektuplar için bal mumu gibi kullanı-lan siyah kili ve safranının bolluğu ile bilin-diği kaydedilir (İbnü'l-Fakih, s. 259-260; İstah-rî, s. 199-200; Yâkût, V, 362). Nihâvend'in suları ile bağ, bahçe ve bostanlarının bol-luğuna dikkat çeken İstah-rî burada biri es-ki iki caminin bulunduğunu yazar (*Mesâ-lik*, s. 199).

Nihâvend, İslâm tarihinde Hz. Ömer dö-neminde 21 (642) yılında müslümanlarla Sâsânî ordusu arasında cereyan eden ve müslümanların zaferiyle sonuçlanan sa-vaş dolayısıyla meşhur olmuştur. Sâsânî

Hükümdarı Kısra III. Yezdicerd, Kâdisiye Savaşı'nda (15/636) İslâm ordusu karşısın-da ağır bir yenilgiye uğramış, ertesi yıl baş-şehir Medâin'in müslümanların eline geç-mesine engel olamamış, Celûlâ Savaşı'n-dan (16/637) sonra Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin Hulvân'a yürümesi üzerine İsfah-an'a kaçmıştı (19/640). Bu gelişmelerin ardından Rey, Kûmis, İsfahan, Hemedan ve Mâh halkları, müslümanları ülkelerin-den çıkarmak amacıyla III. Yezdicerd'in ön-cülüğünde Nihâvend'de toplandılar (20/641). III. Yezdicerd, büyük çabalarla top-ladığı ordunun başına Fîrûzân'ı (veya Zü'l-Hâcibeyn Merdânşah b. Hürmüz) kuman-dan tayin etti. Sâsânî ordusunun mevcu-du hakkında 60-150.000 arasında deği-şen rakamlar verilmekte, ayrıca çok sayı-da file sahip oldukları kaydedilmektedir.

Sâsânîler'in hazırlıklarını Kûfe Valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan haber alan Hz. Ömer, Kûfe ve Basralılar'dan oluşan birlikleri Ni-hâvend'e gönderdi. Ayrıca bu orduyu içle-rinde Mugîre b. Şu'be'nin de bulunduğu askerlerle Medine'den takviye etti, Ahvaz'da bulunan askerleri de buraya yolladı. Or-dunun kumandanlığına Kesker Valisi Nu'mân b. Mukarrin tayin edildi. Kaynaklarda İslâm ordusunda bulunan askerlerin sayı-sının 30.000 olduğu kaydedilir. Aralarında Huzeyfe b. Yemân, Cerîr b. Abdullah, Mu-gîre b. Şu'be, Eş'as b. Kays, Abdullah b. Ömer, Ka'kâ' b. Amr, Amr b. Ma'dikerib, Tuleyha b. Huveylid, Kays b. Mekşûh gibi ünlü kişilerin de bulunduğu İslâm ordusu Nihâvend'e 3 fersah uzaklıktaki İsfîzehân'da konakladı. Tuleyha b. Huveylid savaştan önce Nihâvend'e giderek bölgeyi inceledi. Nu'mân b. Mukarrin öncü birliklerin başı-na kardeşi Nuaym'ı, sağ ve sol kanatlara Huzeyfe b. Yemân ve diğer kardeşi Sü-veyd'i, kılıçlı askerlerin başına Ka'kâ' b. Amr'ı, artçıların başına da Mûcâşi' b. Mes-'ûd'u tayin etti. Nu'mân b. Mukarrin geri çekilme ve kaçma taktiği uygulayarak Sâ-sânî ordusunun siperlerden çıkmasını sağ-ladı. Üç gün süren savaşın son gününde Nu'mân b. Mukarrin şehid düştü; kuman-danlığı Hz. Ömer'in daha önce emrettiği gibi Huzeyfe b. Yemân üstlendi. Savaş ne-ticesinde Sâsânî ordusu tamamen dağıldı. Zaferden sonra Nihâvend'i kuşatan müs-lümanlar eman karşılığında kapıları açılan şehre kolayca girdiler (21/642). Nihâvend merzûbânı, Huzeyfe b. Yemân ile her yıl belli miktarda vergi vermek üzere anla-şma yaptı. Nihâvend savaşı İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Sâsânîler mağlûbiyetin ardından bir daha toparla-

namadılar. Nihâvend zaferi Dînever, Heme-dan ve İsfahan gibi bölgede bulunan Sâ-sânîler'e ait birçok şehrin fethine zemin hazırladı. Bu sebeple Nihâvend zaferine "fethu'l-fütûh" adı verilmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyan döneminde Nihâvend gelirleri Basralılar'a tahsis edildi ve şehir Mâhul-basra diye anılmaya başlandı (Belâzûrî, s. 439). Nihâvend'in adı bundan sonra kay-naklarda önemlileri aşağıda sıralanacak çeşitli olaylar sebebiyle zikredilmektedir. Abbâsîler'in kuruluşunda önemli rol oynayan kumandanlardan Kahtabe b. Şebîb karşısında yenilgiye uğrayan Emevî ordu-sundan geride kalan askerler Nihâvend'de toplandı. Şehirde Suriyeli askerlerin ya-nı sıra Abbâsîler'e muhalif Horasanlı as-kerler de bulunuyordu. Nihâvend bir süre Kahtabe'nin oğlu Hasan tarafından kuşa-tıldıktan sonra Kahtabe de buraya ulaştı. Kahtabe, şehri savunan Mâlik b. Edhem el-Bâhilî ile anlaşıp Suriyeliler'e eman ver-dikten sonra Horasanlılar'ı kılıçtan geçirdi (131/749). Dînever ve Hemedan gibi şe-hirleri alıp Dînever merkezli bir devlet ku-ran Hasanveyh b. Hüseyin el-Berzîkânî 348 (959) yılında Nihâvend'e hâkim oldu. Şe-hir elli yıldan fazla Hasanveyhîler'in hâki-miyetinde kaldı. 418'de (1027) Deylem re-isi Ali b. İmrân ve müttefiklerine karşı Ni-hâvend'de büyük bir zafer kazanan Kâkû-yîler'in kurucusu Alâüddeve Muhammed b. Rüstem'in ölümünden (433/1041) son-ra İsfahan tahtına büyük oğlu Zahîrüddin Ebû Mansûr Ferâmurz geçince ortanca oğ-lu Ebû Kâlicâr Gerşâsb kardeşi Ferâmurz'a bağlı olarak Nihâvend'de yönetimi eline aldı. Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, Nihâvend yakınlarındaki Sehne adlı köyde bir bâtınî fedaisi tarafından öldürüldü. Mu-hammed Tapar'ın Bağdat'tan ayrılması üzerine Nihâvend istikametinde onu taki-be çıkan kardeşi Berkıyaruk Rûzrâver'de ona yetiştirdi ve burada iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı. 499 (1105-1106) yı-lında Selçuklu ailesinden Mengûpars b. Böri - Pars İsfahan'dan gelip Nihâvend'e hâkim oldu ve adına hutbe okuttu. Men-gûpars Sultan Muhammed Tapar'ın giri-şimleriyle yakalanıp İsfahan'a götürüldü ve hapsedildi. Aynı yıl Nihâvend'de peygam-berlik iddiasıyla ortaya çıkıp etrafına çok sayıda taraftar toplayan bir kişi burada öl-dürüldü. XII. yüzyılın ortalarında İldenizli-ler'in hâkimiyeti altına giren şehir, Şem-seddin İldeniz'in ölümünü (571/1175) fır-sat bilen Hûzistan hâkimi Muhammed Af-şar Şümle (Aydoğdu) tarafından ele geç-i-rildi. Ancak Nusretüddin Cihan Pehlivan,